

Péntek János

A SZÉKELY NYELVJÁRÁS ÍRÓI TÁJSZÓTÁRA:
A BÜHNAGY SZÓTÁR

- *Sántha Attila*: Bühnagy székely szótár¹

Nem volt meglepetés számomra a *Bühnagy székely szótár* megjelenése. Lehet, más nyelvész nem, de engem Sántha Attila már a kezdetektől beavatott titkos szenvedélyébe. A nyelvészkedésénél ismertebbek voltak székely tájnyelvi versei, amelyekkel divatot – vagy iskolát – teremtett saját nemzedékében. Abban a nemzedékben, amelyben az iskolázottakra inkább az jellemző, hogy gyorsan szabadulni akarnak a tájnyelv bélyegétől. A szótár két példánya van jelenleg tulajdonomban: az egyiket mindjárt a megjelenéskor Attila adta át dedikálással, a másikat júliusban egy székelyföldi konferencia ajándékként kaptam meg. A dedikálásban Attila olyasmit sejtet, hogy nekem is szerepem volt abban, hogy erre a pályára lépett. Lehet, de ez nem volt lényeges szerep, mert ő meglehetősen öntörvényű ember, ritkán kérdezett rá valamire, én pedig senkire nem próbálom ráerőltetni saját gyámkodásomat. Most viszont összetalálkoztak a dolgaink. Kicserélhettük szinte egyidőben megjelent szótárainkat: én az általam szerkesztett moldvai („csángó”), jellegét tekintve jelentős mértékben szintén székely tájnyelvi szótárt adhattam át neki, több mint másfél évtizedig dolgoztam rajta, ő ezt a székely szótárával viszonzhatta, amelynek ez a 2. kiadása 13 évig készült, az én munkámmal párhuzamosan. „Második, átdolgozott, javított, jelentősen bővített, és egyébként is mindenben sokkal jobb kiadás”, kiadója a Kárpát-medencei Tehetség-gondozó Nonprofit Kft., szerkesztője: Orbán János Dénes.

Az, ahogy a két példányhoz hozzájutottam, mintha előre jelezné a *Bühnagy szótár* várható sorsát: eljut a szakmabeliekhez, különösen a székelységgel és a székely nyelvjárással foglalkozó nyelvészekhez, történészekhez, néprajzkutatókhoz, és el fog jutni a székelyekhez, székely jelképpé is válik. Erre egyébként külseje, kivitelezése is alkalmassá teszi: gyönyörű, méreteiben is nagy könyv két kiváló

1 Előretolt Helyőrség Íróakadémia, Budapest, 2018

fényképész, Ádám Gyula és Fodor István képeivel, kitűnő nyomdai munka, papír és kötés. Sántha Attila is ajánló szövegében a székelyeknek és a szakmabelieknek szánta a szótárt, az előbbieknél azért, hogy erősítse a székely (nyelvi) öntudatot, az utóbbiaknak, hogy oszlassa a ködöt. A nagy kérdés ebben a kettősségben, hogy össze lehet-e egyeztetni a szakmai, tudományos igényekkel a nagyközönség esetleg előítéletes elvárásait. Attól tartok, ez majdhogynem lehetetlen, és a kompromisszumokkal szemben a szakma kevésbé lesz elnéző, mint a nagyközönség. Én a 2. példányt már székely emléktárgyként kaptam meg. Olyasmiről is történhet velem, ami nem volt föltétlenül szándéka a szerzőnek. De ezzel mindannyian így vagyunk. *Habent sua fata libelli*².

A szótár nem megszokott műfajilag, még akkor sem, ha azt mondhatjuk róla, hogy székely szótár. És ez részben a szerző személye miatt van így, aki költő, író és (saját bevallása szerint) nyelvész és történész is. A magyar nyelv és az irodalom viszonya koronként változott, az írók pedig egyéniségük szerint is különbözőképpen viszonyultak a nyelvhez, vagy éppen a nyelvjáráshoz. Az erdélyi íróknak általában van egy szorosabb kötődésük anyanyelvjárásukhoz: írói nyelvi invenciójuknak is gyakran fontos forrása. A székely származásúakra ez különösen jellemző. Veres Péter valamikor némi irigységgel azt írta, hogy ez azért van, mert a székely az egyedüli tájnyelv, amelynek felsőfoka is van. Ne firtassuk most ezt, valószínűleg ebben sem egyedüli a székely. Jellegében viszont igen, abban, amire Sántha Attila is hivatkozik: képszerűségben, humorban, érzelemkifejezésben, gyengédségben, dialógusaiban. Mostanában jelent meg az ismert irodalomtudós, Kulcsár Szabó Ernő alapos tanulmánya a nyelv és az irodalom viszonyáról ezzel a címmel: *A nyelv, a dolgok és az alapító megnevezés. A nyelvi alkotás és a mai szépirodalom*. Sokrétű elemzésének talán az a legfontosabb megállapítása, hogy a 70–80-as évek fordulójától, nem függetlenül az európai irodalmi folyamatoktól, fontos változás következik be. „A legnagyobb változás minden kétséget kizáróan az irodalomnak a nyelvhez való viszonyában megy végbe – éspedig a nyelv évtizedek óta nem tapasztalt fölértékelődésével. [...] egy évtized múlva az az egészen új körülmény állott elő, hogy [...] mindinkább a maga artikulált történeti

2 A könyveknek megvan a maguk sorsa, története.

dimenzionáltságában megtapasztalt nyelviséghez való hozzátartozás, illetve ennek tudata vált az irodalomalkotás egyik legfontosabb tényezőjévé.” (451)³ Esterházyra, Kovács András Ferencre és Parti Nagy Lajosra hivatkozik, és ebből tudni lehet, mit is jelent ez a fölértékelődés. De érezhető ez most is folyamatosan, Tompa Andreánál például, aki a *Székelyföld* augusztusi számában megjelent vele készült interjúban beszél arról, amit olvasóiként mi már megtapasztalhattunk: művei nyelvi különösségéről. A költő Sántha Attila számára az archaikus, különös anyanyelvjárás értékelődik föl, annak a nyelvközösségnek a nyelvváltozata, amelyben ő maga most is folyamatosan benne él. És ez több mint fölértékelődés, ez már-már megszállottság. Olyan megszállottság, amely szinte rákényszerítette arra, hogy a nyelv mélyébe ásson: nem messzi tájakra ment, mint Kőrösi Csoma, keresni a székelyek eredetét, hanem a nyelv mélyére. És egyre inkább úgy gondolja, meg is találta.

Irodalom vagy nyelvészet? Erről ezt találjuk a hátsó borítón: „A Bühnagy székely szótár több mint egyszerű szószedet: sok-sok szócikkből álló elbeszéléskötet – vagy regényfolyam –, mely a világ legkülönlegesebb és legképlékenyebb nyelve – a magyar – születésének csodáját is feltárja, amelyet bárhol ütünk fel, Tündérországba röpit minket.” Szépirodalom tehát a szótár, noha a hátsó borító szövegét és a könyv több más külsőségét reklámnak is tekinthetjük. Mint a borító humoros, parodisztikus első fülszövegét is a *pinarágó* hallal, vagy akár még a cím jelzőjét is: *Bühnagy*. Ilyen címszava nincs is a szótárnak, a *bü*, *büh* szócikkében (családjában) sem szerepel, annak pedig ilyen jelentését adja meg: rossz, undok, ocsmány. A *bühnagy* bizonyára nem *ocsmányul*, *undokul* nagy, hanem *nagyon*, *borzasztóan* nagy. A *Bühnagyon* mindenképpen megakad az olvasó szeme.

Mi teszi valóban olvasmányossá, többnyire izgalmassá a szótárt, ha nem is éppen szépirodalomná? Valóban a sok szöveg. Különböző funkciójú szövegek: leggyakrabban a szó, a kifejezés kontextusa a szöveg, nagyon gyakran a szóval, fogalommal kapcsolatos történet, sokféle (néha anekdotikus) magyarázat, értelmezések. Forrásuk lehet szépirodalmi, népköltészeti (ritualizált szöveg), lehet újságszöveg vagy

3 A tanulmány a Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *A magyar nyelv jelene és jövője* című kötetben jelent meg (Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. 433–461.)

éppen paródia, nyomtatott vagy elektronikus, adatközlők levele stb. Nagyon sok szótárnak az a legnagyobb hibája, hogy kevés benne a szöveg, pedig a szó legtöbb esetben csak használati és szövegbeli környezetében értelmezhető. Azért szoktak takarékoskodni a szöveggel, mert a szövegek nagyon megnövelik a szótár terjedelmét. Ennek modern megoldása ma már az interneten is elérhető digitális szótár, az olyan, mint a határon túli szavak listája, a Termini szótár (<http://termini.nytud.hu/htonline>), amelynek nem szab határt a terjedelem. Sántha Attilának nem kellett takarékoskodnia a szövegekkel. Kétségtelen azonban, hogy éppen a gyűjtés, a regisztrálás módszere miatt ezek között sok olyan van, amely inkább a népi nyelvészet körébe tartozik, mint a professzionális nyelvészetébe. Van úgy, hogy kontextusa alapján még a nyelvészeti kiadványból származó adatok hitelessége is kétségbe vonható. Például a *bigyírkó* címszónál a burgonya erdélyi neveinek gyűjteménye egy nyelvi vetélkedő eredményeként: „A vetélkedő résztvevőinek a népi név mellett (ellenőrizhetősége végett) azt is közölnie kellett, hogy hol használatos.” És következik 30 ellenőrizhetetlen név 30 ellenőrizhetetlen helységnévvel. Bármennyire tetszetős is egy ilyen gazdag szóleltár, fölösleges ebben a szócikkben, és rontja a szótár megbízhatóságát. (A szótár mentségére: ezeket Bura László egyik közleményéből idézi.) A burgonya hiteles székelyföldi nevei egyébként hiánytalanul megvannak a *Székely nyelv-földrajzi szótárban*, az erdélyiek *A romániai magyar nyelvújítások atlaszában*.

A nyelvjárási szakirodalom szótártípusainak ismeretében, amely szerint vannak tájszótárak, ezek tájszavakat tartalmaznak, vannak tájnyelvi szótárak (ezek prototípusa a *Szamosháti szótár*), és vannak tájszójegyzékek, rendszerint egy település vagy kis régió tájszavaival, az ember azt hinné éppen a *székely* jelző alapján, hogy semmi nehézséget nem okoz ennek a szótárnak a besorolása. Sántha Attila ezzel a címmel nyitja a szótár bevezető tanulmányát: *A „tájszótár-jellegű” gyűjtés*, az első bekezdésben azonban azzal folytatja: „A *Székely szótár* semmiképp sem nevezhető tájszótárnak, hisz sok esetben földrajzilag egymással össze nem függő tájegység szókészletéből válogat. Ugyanakkor a székelységet – nyelvileg jól körülhatárolható – entitásnak tételezem, amely önálló népi tudattal rendelkezett és rendelkezik, még a 21. század elején is.” Amennyiben a szótár tájszavakat tartalmaz,

az, hogy ezek a szavak egymással össze nem függő tájegységből valók, semmiképpen nem ok arra, hogy ne tájszótárnak tekintsük. A tájszótárakban a szavak többnyire nem(csak) összefüggő tájegységekből valók, ilyen ismérve nincs a tájszótárnak. Ennek a szótárnak az anyagáról pedig az előbbit követő bekezdésben azt mondja a szerző: „Azokat a szavakat kerestem, amelyek a magyar nyelv használóin belül kizárólag vagy elsősorban a székely népcsoportra jellemzőek. Ideális esetben székely szó az, amit csak székely ember használ.” Erről csak azt tudom mondani, hogy azt könnyebb megállapítani, hogy székely-e egy szó (a székely beszédre jellemző-e), mint azt, hogy székely-e az az ember, aki használja. Arról nem is beszélve, hogy a nyelv elég demokratikus ahhoz, hogy egy szót bárki használhasson. Tehát a szerző némi ellenkezése dacára ez a szótár sajátos magyar tájszótárnak minősíti önmagát. Ennek az ellenkezőjét csak akkor lehetne állítani, ha a székelyt nem a magyar nyelven belül, hanem azon kívül láttatjuk.

De térjünk vissza a lényeghez: minek alapján lehet megállapítani egy szóról, hogy székely, hogy székely tájszó? Más válasz nem lehet, minthogy jellemzően a székely nyelvközösség által használt tájszó. Szerzőnk is a tájszó Szinnyei Tájszótára óta elfogadott ismérveire igazodik Nyirkos István 1982-es tanulmánya alapján. Nem hiúságból sajnálkozom amiatt, hogy nem vette észre a *Népi nevek, népi hagyományok* című kötetemben újraközölt 1972-es dolgozatomat ugyanerről a témáról (*A tájszók leíró szempontú osztályozásáról*). Ebben ugyanis több székely szóra is hivatkozva fontosnak tartottam azoknak a tájszavaknak a megkülönböztetését, amelyek sajátos, a köznyelvi beszélő számára ismeretlen fogalmakat jelölnek. Példaként említettem a különböző méretű kisebb szénarakásokat megnevező gyergyótölgyesi szavakat: *hurut, merenje, cselhe* (magam jegyeztem le őket a helyszínen). Ezek közül a szótár csak a *merenjét* ismeri, a *hurutot* ebben a jelentésben nem, a *cselhét* pedig egyáltalán nem. A kötetről tud a szerző, az *árdéjjal* kapcsolatban idéz is belőle (a forrásai között nem említi): a tájszó kérdése viszont elkerülte a figyelmét. Pedig éppen a nyelvjárásokban eltérő fogalmi mezőkkel kapcsolatban a standard szakirodalomban is hivatkozni szoktak rá.

A szűk értelemben vett székely tájszavakon kívül a szótár kiterjed olyan szavakra is, amelyek nemcsak székelyek, hanem általánosabban

erdélyiek, és olyanokra is, amelyek ennél is általánosabban népnyelvi-ek. Ezt a három kategóriát a szócikkek adatai mellett három grafikai jellel különbözteti meg (kár, hogy ezek annyira kisméretűek, hogy alig lehet látni köztük a különbséget). Azt szoktuk mondani, hogy a nyelvi valóságban a kategóriák közötti határokat szinte lehetetlen érzékelni, ezek csak absztrakciók, a valóságban ezek összefolynak, nem határok vannak, hanem folyamatosságok, kontinuumok. Azt sem könnyű érzékelni, hol van a köznyelvi szó és a tájszó határa. Egyetlen példa erre a csapdára: a *bábakalács*. Ez a szó nemcsak, hogy köznyelvi: ennek a növénynek, a *Carlina acaulis*nak és a *C. vulgaris*nak ez a magyar botanikai irodalomban is használatos neve: szártalan, illetve közönséges bábakalács. Nem 'szártalan aszat' a jelentése, az aszat a *Cirsium* magyar neve. Jó lett volna, ha botanikus is átnézte volna a szótárt.⁴

Hogyan és honnan gyűjtötte össze Sántha Attila a székely szavakat? És miként szerkesztette őket szócikkekbe, amelyekből a szótár összeállt? Az indítéka – mint az első kiadás Előszavában már jelzi – a székelyekre vonatkozó tudományos irodalommal kapcsolatos elégedetlensége, egyet nem értése volt, amelynek ilyen végletesen adott hangot: „...jelen pillanatban a székelyek eredetéről, nyelvük eredetéről nem állíthatunk tiszta meggyőződéssel semmit. Az égvilágon semmit.” (6) Úgy gondolta, nem is alaptalanul, a székely szavak, a székely nyelvjárás vizsgálata közelebb viheti a titkok megfejtéséhez. Egy, inkább a 19. századra (Krizára, Pesty Frigyesre, Szinnyeire) jellemző módszerhez folyamodott a 21. század eszközeivel: a nyilvánossághoz fordult az internet és a sajtó segítségével, székely szavak gyűjtésére buzdított. Ezt utólag a székely nyelvi közösség tesztelésének is tekinthetjük: érdekl-e a mai kor emberét a nyelvjárás, a nyelv és a múlt? És a teszt eredménye várakozáson felüli volt. A szótár 2004-ben megjelent első kiadását egy internetes portálon és egy napilapban közölt felhívásra beérkezett szavakból állította össze: „...az olvasók beküldték azokat a szavakat, amelyekről nyelvérzékük alapján úgy gondolták, hogy azok kizárólag a székely nyelvjárásra jellemzőek.” (10) Az első kiadás végén újra közzétette a felhívást: „Gyűjtsön ön is székely szavakat!” Erre

4 Kötelkedésnek tűnhet – mai divatos szóval keckeckedésnek –, ha olyasmit is szóvá teszek, hogy *magyaróstyúk 'császármadár'* neve mellett zárójelben egy növény, a szurokfű latin neve áll, kisbetűvel: *origanum vulgare*. Ez nyilván véletlen elírás.

újabb, több mint száz értékelhető gyűjtemény érkezett, köztük olyan is, amely több száz szót tartalmazott, olyanokat is kapott, amelyeket eddig senki nem szótározott. A régebbi és az újabb gyűjtés összedolgozásából állt össze az új szótár anyaga. A szerző köszönetképpen mindkét gyűjtés adatközlőinek teljes névsorát is közli. Voltak olyanok is, akik munkatársaivá váltak a szótárnak, közösségi oldalakon segítettek egy-egy szó jelentésének, területi használatának tisztázását, az ő nevük az illető szócikk alatt jelenik meg. Biztosak lehetünk benne, hogy ennek a gyakorlatilag folyamatossá vált közösségi diskurzusnak kellőképpen nem is értékelhető, kedvező hatása volt a nyelvjárás értékelésére, a beszélők attitűdjére saját nyelvváltozatuk iránt.

A módszerek persze voltak gyengéi és buktatói. Ezt leginkább Sántha Attila érezkelhette, amikor a beküldött adatokat értékelnie kellett, szótárrá kellett szerkesztenie. Ebben nem is tehetett mást: a magyar dialektológia legjelentősebb szótáraihoz és atlaszaihoz, a szakirodalomhoz folyamodott. A címszót és a jelentést, jelentéseket követően először mindig ezekre hivatkozik a szakirodalomban szokásos rövidítésekkel,⁵ csak ezt követi a saját gyűjtésű adat a forrás megjelölésével. Nyomtatott forrásait, mert ilyenek is voltak, mind felsorolja abban a jegyzékben, amely az általa használt szakirodalmat is tartalmazza. Úgy látom leginkább a magam dolgaiból, hogy az egyes szócikkekben több mindenre hivatkozik, ami ide nem került be. Leginkább a Murádin László munkáit hiányolom (az RMNYA természetesen benne van), ugyanis ebben a témában – a székely szavakat is beleértve – ő írta a legtöbb tanulmányt az elmúlt több mint fél évszázadban. Nem lett volna nehéz tájékozódni, mivel a korábbi, folyóiratokban megjelent fontos, éppen a szókincsre vonatkozó tanulmányai 2010-ben önálló kötetben is megjelentek (*Erdélyi magyar nyelvöldrajz*. Europrint, Nagyvárad).⁶

5 A rendszeresen hivatkozott standard forrásai: a *Magyar tájszótár*, az *Új magyar tájszótár*, a *Székely nyelvöldrajzi szótár*, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, a *moldvai magyar tájnyelv szótára I/1.* kötete. Hivatkozik továbbá forrásként, nyomtatásban megjelent székely szógyűjteményekre, a *Romániai magyar nyelvjárások atlaszára*, etimológiákban a *Czuczor-Fogarasi-ra*, a *Magyar nyelv történeti-etimológiai szótárára*, sőt a még szerkesztés alatt lévő *Új magyar etimológiai szótárra* is.

6 Egy-két szócikkben van hivatkozás Murádin Lászlóra a kolozsvári *Szabadságban* megjelent cikkei alapján, ezekre az interneten található rá a szerző.

A székely szavakat földrajzilag is be kell határolni: ki és hol használja őket? A válasz egyszerűnek tűnik: a székely tájszavakat a székely nyelvjárást beszélő székely(földi) nyelvközösség használja. De már az előzőekben láttuk, hogy a helyzet mégis jóval bonyolultabb (de nem annyira bonyolult, mint a szerző láttatja). A bonyolultságot az okozza, hogy a szavak is mozognak, a beszélők is mozognak, igaz, nem egymástól függetlenül: a szavakat a beszélők viszik magukkal. A középkorban a székelység, a székelység csoportjai szervezett katonai népegyeségeként vonultak, települtek egyik helyről a másikra, vitték magukkal sajátos beszédmódjukat, az újkor több időszakában a földönfutóvá vált Ábelek, sok ezren, nemcsak Moldvába és Kolozsvárra jutottak el, hanem Amerikába is, napjainkban pedig elég, ha a székely nyelvjárás „feljut” az internetre, máris elérhetővé válik bárki számára. Az elsődleges kérdés valóban az, hogy hol élnek ma székely nyelvjárást beszélő nyelvi közösségek. Az első számbavétel nem nehéz: a viszonylag pontosan körülhatárolható székely nyelvjárás területén és a hozzá kapcsolódó peremrégiókban, nyelvjárásszigeteken. Nem fölösleges azonban hangsúlyozni, hogy maga a székely nyelvjárás sem egységes: belső tagolódását jól ismerjük a nyelvföldrajzi vizsgálatok alapján, és nyelvészeti szempontból az sem vitás, hogy ezek a feltűnő belső különbségek (ö-zés, diftongizálás stb.) nem itt jöttek létre, ezek megvoltak már a székelyek itteni megtelepedésekor.⁷

A székely nyelvjárás, ahogy a szerző is látja, valóban kiterjed a moldvai magyarokra is, akiknek nagyobb része szintén székely eredetű (a gyűjtésnek és a szótárnak viszont rájuk nem kellett kiterjednie, az ő nyelvváltozatuk szótárát én szerkesztettem), és kiterjed a bukovinai székelyekre, akik többszöri áttelepítéssel szétszóródtak a magyar és a távolabbi világban (a bukovinaiak érdekesnek ígérkező szótárát Fazekas Tiborc nyelvész kollégánk kezdte el megszerkeszteni, lévén maga is bukovinai székely). A gond azokkal a régiókkal, magyar nyelvi közösségekkel van, amelyeket az eredettudat alapján tekint székelyeknek Sántha Attila. Mellőzi azt a nyilvánvaló, közismert tényt, hogy

7 Az egyes településeknek a belső tagolódás szerinti besorolása megtalálható közös munkánk függelékeként (Márton Gyula – Péntek János – Vő István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*). Ezt a helységnév-jegyzéket, amelyet annak idején magam állítottam össze, adatai lokalizálásában is jobban kihasználhatta volna a szerző.

Erdélynek két karakterisztikus nyelvjárása van: a székely és a mezőségi. A mezőségi volt véleményem szerint az archaikusabb, a nagyobb kiterjedésű, de szerencsétlenségére beszélői jobbágyok voltak, leltári tárgyak a föld népeként a feudális vármegyei részen. Főképpen ez okozta a vesztét. Abban a tanulmányomban, amelyben a romániai magyar nyelv- és nyelvjárászigeteket vettem számba eredetükre és mai helyzetükre kiterjedő elemzéssel, úgy gondolom, a nyelvöldrajzi tények alapján meggyőzően igazoltam, hogy sem a Déva környéki református falvak (a bukovinai székely Csernakeresztúr kivételével), sem a Fekete-Körös völgyiek nem székelyek, nyelvi kapcsolataik határozottan a Belső-Mezőség felé mutatnak. Ezen nem változtat az sem, hogy székely eredettudatuk van, és az sem, hogy mi volt róluk a véleménye Györffy Istvánnak. Meg kellene alaposabban vizsgálni, mi ennek az eredettudatnak a forrása. Véleményem szerint úgy alakulhatott ki, hogy hosszú időn át az volt a feltételezés, hogy Erdélyben minden, ami archaikus vagy sajátos, az csak székely lehet. És vonzó is volt a székely mítosz, a székely büszkeség. A belső-erdélyi magyar jobbágyközösségeknek nem volt mire büszkének lenniük. A székely mítoszból saját értelmiségük révén megteremtették saját székely mítoszukat.⁸ Az egészen távoli székely nyomoknak pedig bizonyára egészen más okai vannak, azokat a történelemben kell keresni. Az már nem az eredettudat, hanem az eredet kérdése. De a nyomok és a távolabbi összefüggések, amelyekről a történelemtudomány is tud, csak akkor bizonyító értékűek, ha a szóföldrajz és szótörténet tényei összhangban vannak a nyelvöldrajz és a nyelvtörténet egyéb tényeivel (a nyelvi rendszer egészével). A vélemények abban oszlanak meg, hogy ezek a nyomok honnan vezetnek hová. De ebbe a vitába én itt nem kívánok belebocsátkozni.

A tájszótárak általában nem foglalkoznak a szavak eredetével, ezt nem tekintik feladatuknak. Sántha Attila számára azonban ez fontos volt, azt mondja, hogy szótára a tájszótár és az etimológiai szótár határán helyezkedik el (noha ő sem tárgyalja minden szó eredetét). A szótárnak ez az öszvérjellege mégsem csökkenti, hanem inkább növeli az értékét. Még akkor is, ha tudjuk, hogy a szavak vizsgálatának

8 Paradoxális a hétfalusiak esete: ők saját, valóságos székely voltak a mitikus csángó léttel cserélték föl.

ez az egyik legkényesebb, legnagyobb szaktudást igénylő területe, ebben lehet leginkább tévedni. Ez nem is jelenti, nem is jelentheti azt, hogy a szerző minden etimológiai magyarázata helytálló. De akkor is figyelni kell rá, sőt leginkább akkor, ha egészen mást mond egy szóról, mint ami közhasználatú szakszótárainkban olvasható róla. Nem ritka ugyanis, hogy egy céhen kívüli, különösen egy nyelvileg különös érzékenységgű költő olyan összefüggéseket is meglát, ami eddig nem volt nyilvánvaló.

Fontosnak tartom Sántha Attila alaptételét a szavak eredetével kapcsolatban: „A legfontosabb tanulság, ami levonható a székely szavak eredetének vizsgálatában: a székelyek ott voltak a magyar nyelv születésénél, és eredetileg is magyar nyelvet beszéltek. Számtalan, általánosan vett magyar szónak az eredetét a székely nyelvjárás vizsgálatából tudhatjuk meg.” Ez nem jelenti azt, hogy ne lennének akár sajátos jövevényszók is a székely szavak között, átvételek a környező nyelvekből, a románból is (nagyon régiak és egészen újak). A lényeg azonban az – több, még mindig forgalomban lévő hipotézissel szemben –, hogy a székelyek nem nyelvcserevel lettek magyar nyelvűek. Azt is tudjuk, és a szótár nagyon sok esetben ezt újra vagy újabb példákkal igazolja, hogy archaikus peremnyelvjárásként a székely különösen fontos forrása a nyelvtörténetnek is.

A bevezető részben a szerző viszonylag részletesen tárgyalja a székely szavak eredet szerinti rétegeit, három kategóriában. Elsőként éppen a megőrzött régiségekre (eredeti elemekre) említ példákat, másodikként pedig a gyermeknyelvi eredetűekre. Ez utóbbiak lennének azok, amelyeket belső keletkezésűeknek tekint a nyelvész. Nem egészen érthető, miért nem hivatkozik ebben a csoportban a szótárban talán legbővebben adatolt, szintén a szókészlet képlékeny és kreatív részéhez tartozó hangutánzó és hangfestő szavakra, az indulatszavakra stb.

A jövevényszavak közül indokoltan nagy teret szentel a szláv eredetűeknek: a székely (és a hozzá kapcsolódó moldvai magyar) a legkeletibb magyar nyelvjárás, areálisan (nyelvileg és kulturálisan) nyugat és kelet határán. A bonyodalmat a szláv hatással kapcsolatban részben az okozza, hogy a székelyben és még keletebbre, a moldvaiban, a szlavizmusok keverednek a romanizmusokkal, gyakran román közvetítésűek. Azt pedig szintén nem könnyű némelykor eldönteni, hogy

egy-egy szláv eredetű szó a sokféle környező szláv nyelv közül melyikből került át a magyarba vagy éppen a székelybe. Nyilván leginkább azokból, amelyekkel adott történelmi korszakokban közvetlenül érintkeztek. Ezen az alapon indokolt, hogy a szerző pl. a ruszinra és az ukránra tereli a figyelmet, a balkáni térségből a bolgárra. Az ezekkel kapcsolatos, gyakran polemizáló okfejtéseinek megítélése a szlavistákra tartozik, az ő figyelmükbe ajánlom.

Nem utólagos neheztelésként teszem meg azt az észrevételt, hogy a román szavakkal kapcsolatban lényegesen többet meríthetett volna az előbbieken már említett munkánkból, *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavaiból*. Szinte kizárólag Bakos Ferenc egyébként valóban kitűnő munkájára hivatkozik (*A magyar szókészlet román elemeinek története*), pedig a szavak bőséges és pontos adatolásában, lokalizálásában, a román nyelvjárási megfelelők pontosságában több fogódzót talált volna a mi szótárunkban, mint Bakosnál. Említhetem a mi szótárunkból példaként a *bernyéc*, *bernéc* bőséges adatolását és a pontos román megfelelőket: *bărneț*, *bîrnieț*.

Az egyes szavakat bemutató, tárgyaló szócikkek tartalma az eddigiekből is bizonyára kikövetkeztethető. Az is, amit korábban is hangsúlyoztam, hogy a szövegekkel és a megterhelő rövidítések mellőzésével a szerző mindent megtett, hogy olvasmányos legyen a szótár. Mégsem árt közelebről is szemügyre venni, hogyan épülnek föl szerkezetileg ezek a szócikkek. A szócikkek címszava lehet egyszerű vagy összetett szó, lehet állandósult szókapcsolat vagy kifejezés, pl. *azsag*, *elazsagol*, *azsagonjáró*, *azsagonjáró boszorkány*. Az ilyeneket, amelyek egy alapszóhoz kapcsolódnak, egy szócsaládhoz tartoznak, együtt tárgyalja, bokrosítja. Az ilyen értelemben vett szócsaládnak az olyan elemei, amelyek betűrend szerint máshova tartoznak, a betűrend szerinti helyükön a megfelelő címszóra utaló jellel látja el. Ennek a szócsaládos bokrosításnak nincsenek pontos szabályai, annak sem, milyen alapon emeli ki a szótári alakot (a címszót) a szóalakok sokaságából. Pl. egy címszóhoz sorolja ezeket: *borsgomba*, *borsosgomba*, *borsógomba*, *borsikagomba*, és három jelentést társít ehhez a négy névhez. Megnyugtatóbb lett volna, ha ezeket mind önálló szavakként (nevekként) vette volna föl a szótárba, mindegyiket a hozzá kapcsolódó jelentéssel. A hozzájuk kapcsolódó szövegből egyedül a csernátoni borsgomba ottani 'piruló galóca' jelentése derül ki. Rögtön utánuk, tőlük függetlenül, szócsalád-

ként következnek aztán a *borsika* és a *borsikás*. Egy másik példa: szócsaládként együtt szerepel a *bagzás*, *bagzik*, *megbagzik*, külön, önálló szócikkkel, saját betűrendi helyén a *baklat* és a *bakalódik*, a *bagbúzvackora* búzzel bokrosítva. Nem látom a logikáját annak, miért nem szerepelnek együtt, bokrosítva a *bikkalma*, *bikkgébe* és a *bükfej*-jel jelölt szócsalád: *bikkfajfejű*, *bükfej*, *bükfejes*, miközben a *bikk(fa)* teljesen hiányzik a szótárból.⁹ És még kevésbé találok meggyőzőnek az ilyen szavak bokrosítását, egy feltételezett közös etimológia alapján a *BUROS* „gyök” alatt: *borzontos*, *burgus*, *burkos*, *burkus*, *burszuk*, *burus*, *burszukán*, *burtukos*, *burzukos*, *buszuk*.

A szakmabeliek jogosan fogják hiányolni az adatok fonetikai jelölését. Noha magam is úgy gondolom, hogy egy szótár nem azért és nem úgy készül, hogy adatai alapján vizsgálni lehessen a nyelvjárás hangtanát: a szótárban ennél sokkal fontosabb a jelentés, a szó mondatbeli, szövegbeli kontextusa, további származékai és összetételei, mégis ebben a szótárban az ezzel kapcsolatos elvárás minimuma sem valósul meg. A gyűjtés módja miatt ebben az esetben ennek nem is volt meg az alapja. Leginkább a magánhangzó-változatok jelölése hiányzik, a székely nyelvjárásra annyira jellemző *e* hangoké, esetenként az *ö* jelölése, a diftongusoké vagy éppen a rövid magánhangzóké.

Ha a címszóhoz több jelentés társul, ezek megszámozva követik egymást. Az egyes jelentéseket igazoló, megvilágító, magyarázó szövegek szintén a számozásuk alapján kapcsolódnak a megfelelő jelentéshez. Mint már szó volt róla, ezek nagyon sokféle forrásból származnak, a nyelvtörténet különböző korszakaiból, tartalmuk, műfajuk is nagyon változatos. Vannak idézetek a Münchener Kódexből, Mikes Kelemen leveleiből, Orbán Balázstól, sokféle irodalmi termékből, újságszövegekből, néprajzi és más lexikonokból, mese-, ballada- és más népköltészeti szövegekből, gyakran pl. Benedek Elektől, továbbá székely nyelvparódiákból. Leggyakoribbak és legfontosabbak talán mégis a „külső”

9 Ez is jelzi az esetlegességét annak, hogy a szótár „adatközlői” éppen mit tekintettek fontosnak, mit nem. Más vonatkozásban szintén ilyesmit jelez az, hogy a *kullancs* nevéként bekerült a szótárba Csíkszentdomokosról a *barakovács*, az viszont sehonnan nem került felszínre, hogy legalábbis Felső-Háromszéken maga a *kovács* a *kullancs* neve. Szintén Csíkból került be a szótárba a henye boroszlán nevéként a *cseresvirág*, nem találok viszont ugyanennek a növénynek az udvarhelyszéki *ramocsavirág* nevét (mindkettőnek az az érdekessége is megvan, hogy a helyről nevezték el, ahol nőnek).

munkatársak szövegei, ezek közül is különösen azok, amelyeknek néprajzi vonatkozásuk van. Ezek a székely szavak ugyanis a székely hagyomány és a mai népi élet, népi kultúra kulcsfogalmait jelölhetik. Példaként a 'zsémbes, házsártos, vénasszony, boszorkány' jelentésű, külön címszóként szereplő *borsószalmába való* kifejezés magyarázatát idézem (az adat Kristály Tibortól származik, Csíkszentdomokosról): „A szó egyértelműen a régi boszorkányégetés emlékét őrzi. Kérdezgettem a régieket, hogy miért éppen borsószalmában kellene azt a szipirtyót megégetni. Azt a furcsa választ kaptam, hogy a borsószalma úgy ég, mint a zsír, miközben úgy ropog, mint a gépfegyver.”

A legtöbb szótár munkaeszköz: valamit keresünk benne, informálódunk belőle. Sántha Attila szótára más, lényegesen több ennél: irodalom is, a szerző stílusa és alkata révén izgalmas olvasmány. Nem tudom, hogyan érzi ő maga: csökkent-e az elégedetlensége, sikerült-e nyelvi tényekkel alátámasztva más megvilágításba helyeznie a székelek és nyelvük eredetét? Számomra életemnek a moldvai szótárra fordított közel két évtizedét leginkább ez igazolja: úgy érzem, a csángókkal kapcsolatos legfontosabb kérdésekre tudom a választ. Ezeket a válaszokat néhány tanulmányban is megírtam. Azt egyikünk sem mondhatja, hogy mindenkit meggyőztünk. De legalább vitákat provokálunk, és a mai világban ez is nagy dolog.

Rólam azonban feltételezhető, és ezt Attila sem veszi rossz néven, hogy engem kevésbé izgatnak az eredet kérdései, sokkal inkább az, hogy mi van, mi történik most az erdélyi magyar nyelvvel, a székellyel is, a moldvaival is. Mert az erdélyi magyar nyelvnek – mint a történelemben is – a székely nyelvjárás fontos része, állandó forrása. A *Bühnagy szótár* – azzal, ahogy készült, és azzal, ami benne van – abban rendkívüli jelentőségű, hogy a székelyt nem mint reliktumot állítja elénk, hanem mai élő voltában, ugyanazzal a folyamatosan megmutatkozó teremtő erővel, amely mindig jellemző volt rá. Láttuk néha, hogy a mai erdélyi tollforgatók nem idegenkednek a nyelvjárásuktól, de ilyen dimenzióra, ilyen változatosságra nem gondolhattunk. Ez mindenképpen biztató, mert a nyelvmegtartásban, a nyelvben való megmaradásban a nyelvjárás az utolsó menedék. A szótár ebben maradéktalanul teljesíti azt a szándékot, amelyet Sántha Attila a

fülszövegben fogalmaz meg: „Azt akartam, hogy az a hihetetlen nyelvi gazdagság, már-már filmekre jellemző képszerűség, mely a székely nyelvjárások sajátja, élő maradjon egy olyan korban is, amelyben a televízió, a rádió standard magyarja úgy nyírja ki a helyi sajátosságokat, hogy nem marad utána más, csak por és hamu.”



Süköi asszony